

Tusome Kikabwa

Ni rahisi kusoma Kikabwa

SIL International

Huduma ya Kutafsiri Biblia katika Lugha za Asili Mkoa wa Mara
SLP 1235
Musoma, Tanzania

Tusome Kikabwa

Ni rahisi kusoma Kikabwa

SIL International

Huduma ya Kutafsiri Biblia katika Lugha za Asili Mkoa wa Mara
SLP 1235
Musoma, Tanzania

Kichwa: Tusome Kikabwa
Lugha: Kikabwa na Kiswahili
Waandishi: Paul Meja, John Masige
Mshauri: Leila Schroeder
Kimetolewa na: Huduma ya Kutafsiri Biblia Katika Lugha za Asili, Idara ya Literacy
Michoro: International Illustrations, The Art of Reading, 2.0,
© SIL International, 2001

Mfumo huu wa maandiko ni majaribio. Kama una maoni au mapendekezo, wasiliana nasi kwa anwani ifuatayo:
Huduma ya Katafsiri Biblia katika Lugha za Asili
S.L.P. 1235, Musoma, Tanzania

© SIL International, 2011, Toleo la Pili

Utangulizi

Uhaliya, uasilia na utamaduni wa lugha yetu umekuwa ukipotea siku kwa siku kwa sababu ya kutokuwa na vitabu au kitabu kilichoandikwa katika lugha yetu. Na hata kama vimekuwapo, basi hakuna mtu aliye na uwezo wa kuvisoma.

Kwa hali hiyo basi, ***Huduma ya Kutafasiri Biblia katika Lugha za Asili Mara***, inajitoa na kufanya kazi ya kufundisha watu kusoma na kuandika katika lugha zao.

“**Tusome Kikabwa**” ni kitabu cha mwanafunzi kinacholenga kumsaidia mzawa na mtumiaji wa lugha ya Kikabwa kusoma na kuelewa katika lugha yake.

Kitabu hiki kimeandaliwa na ***Huduma ya Kutafasiri Biblia katika Lugha za Asili Mara***; ni kitabu kitakachowasaidia watu wa lugha yetu, wanaojua kusoma na kuandika katika lugha ya Kiswahili, kusoma na kuielewa lugha yetu bila shida.

Kitabu hiki kimekusudiwa kutumika katika semina mbalimbali za kisomo na hata kwa mtu binafsi kujisomea mwenyewe nyumbani na hata akiwa safarini.

Masomo katika kitabu hiki yamepangwa katika mpangilio mzuri utakaomsaidia mwanafunzi kujifunza kusoma hatua kwa hatua lugha yake bila shida yoyote. Na kila somo linayo mazoezi ambayo yatamsaidia msomaji kujipima uwezo wake wa kusoma na kuielewa lugha yake kwa usahihi. Majibu ya kila zoezi yanapatikana mwishoni mwa kitabu hiki.

Ni rahisi kusoma Kikabwa!

Waandaaji wa kitabu hiki wanakutakia Baraka za Mungu unaposoma na kutumia Kikabwa!

1. Herufi za lugha yetu zifananazo na zile za Kiswahili

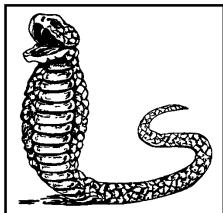
Herufi hizi hazitakuwa ngumu kwako kujifunza. Ni zile zile katika lugha zote. Hebu sasa na tufanye mazoezi ya kusoma herufi zifuatazo.

Irabu: **a, e, i, o, u**

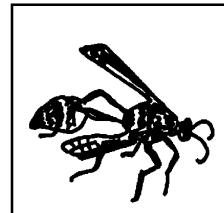
Konsonanti: **ch, d, g, h, j, k, m, mb, n, ng', ny, r, s, sh, t, w, y**

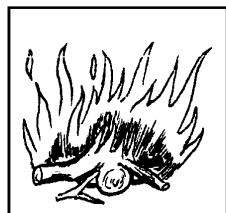
orurimi

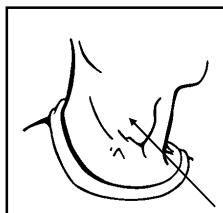
nyamuhu

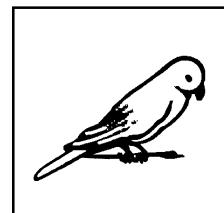
ekigu

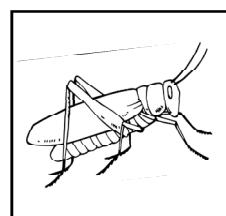
omururo

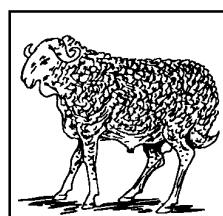
erimiro

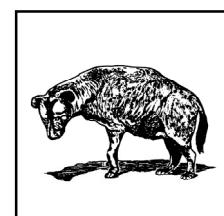
ekinyonyi

ekisasi

eguruki

eng'iti

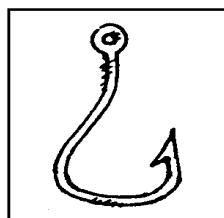
2. Herufi ambazo hazimo katika Kiswahili

Herufi hii itakuwa ni mpya kwako. Luga yetu inahitaji herufi za ziada ili iweze kuandikwa kwa usahihi. Herufi hiyo mpya ni hii ifuatayo.

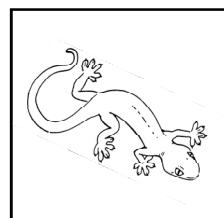
Irabu mpya: **bh**

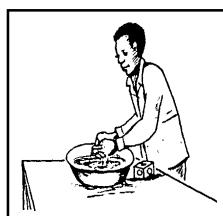
okusabha

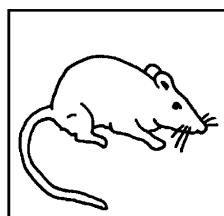
endobho

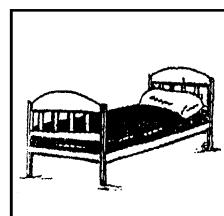
bhutuku

okwisabha

embebha

obhuriri

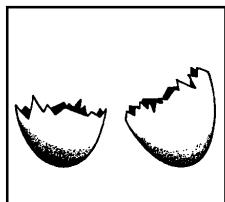
Andika neno la Kikabwa kulia chini:

Kiswahili	Kikabwa
uji	
uso	
nje	
ardhi	
mchana	

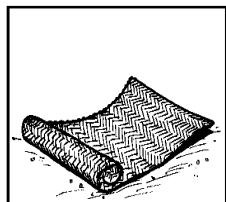
3. Irabu ndefu

Katika lugha yetu tuna aina mbili za irabu, irabu fupi na irabu ndefu. Katika Kiswahili kuna aina moja tu. Tunaandika irabu ndefu kwa kuandika irabu pacha zinazofanana kwa pamoja. Unachotakiwa kufanya ni kusoma / kutaja irabu hiyo kwa muda mrefu kidogo. Kufanya hivyo inatusaidi kutofautisha maneno ‘erigoti’ (shingo) na ‘erigooti’ (kodi).

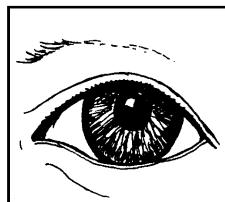
Irabu ndefu: **aa, ee, ii, oo, uu**

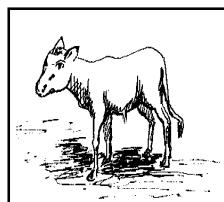
ebhikaai

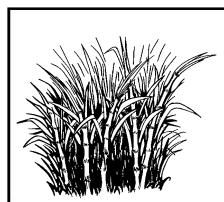
omukeeka

eriiso

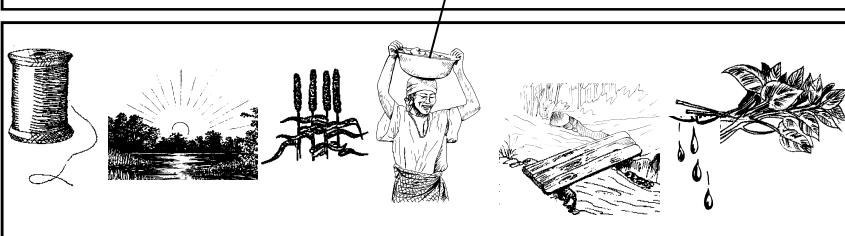
ekimoori

emiguuwa

Oanisha maneno yafuatayo na picha yake hapo chini:

obhubhere obhubheere okutuura okutura oruji oruuji

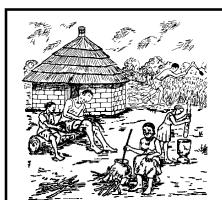

4. Herufi mwambatano: W

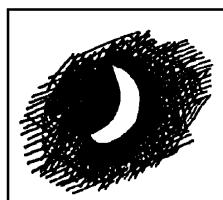
Kiswahili kina konsonanti zinazofanya kazi pamoja na kufanya sauti. Lugha yetu inafanya hivyo pia. Tuone ni herufi zipi zinazofanyakazi pamoja katika lugha yetu.

Herufi zenyewe W mbele yake:

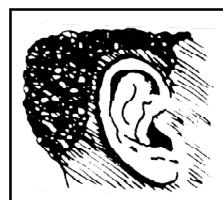
bhw, gw, hw, jw, kw, mw, nw, ngw, nyw, rw, sw, tw

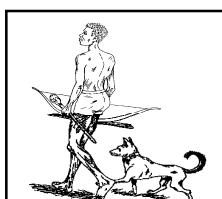
omugi **gwani**

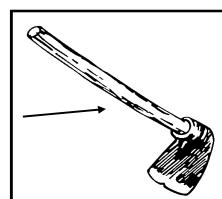
omweri

okutwi

omubhwimi

omukwami

Jaza nafasi zilizo wazi kwa kuandika herufi zinazokosekana.

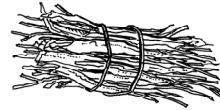
oku____i

o____eri

egin____i

5. Herufi mwambatano: Y

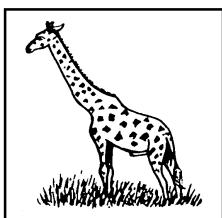
Tuone herufi nyingine zinazofanyakazi pamoja.

Herufi zenyewe Y mbele yake:

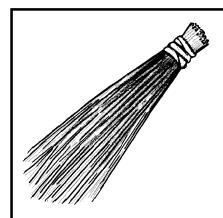
dy, gy, hy, jy, ky, my, ng'y, ry, sy, ty

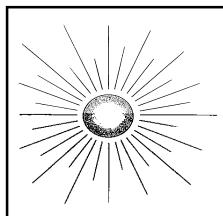
ekisyusu

entyenyi

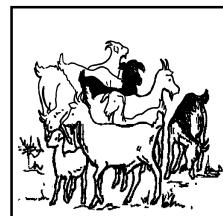
ekyeyo

eryubha

okwobhohya

okuriisya

Jaza nafasi zilizo wazi kwa kuandika maneno katika lugha yako yenye maana ya hayo ya Kiswahili.

paji la uso

eki_____usu

kutwisha

okwiti_____a

kusaga

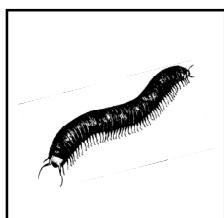
oku_____a

6. Herufi mwambatano: N

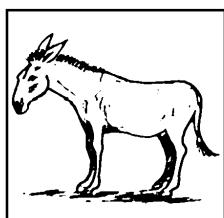
Tuone herufi nyingine zinazofanyakazi pamoja.

Herufi zinazotanguliwa na N:

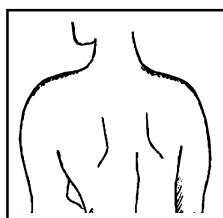
nch, nd, ng, nk, ns, nt

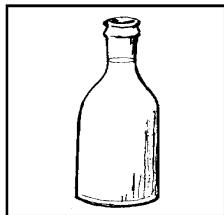
erigongoro

entikiri

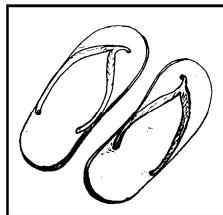
omugongo

enchupa

omugunda

egindaara

Jaza nafasi zilizo wazi kwa kuandika maneno katika lugha yako yenyewe maana ya hayo ya Kiswahili.

mlima

e ____ uku

simba

e ____ wi

nywele

egi ____ ukya

7. Herufi nyingine ambazo hazimo katika Kiswahili

Herufi hizi zitakuwa ni mpya kwako. Lugha yetu inahitaji herufi za ziada ili iweze kuandikwa kwa usahihi. Tazama apostrofi (') inatofautisha sauti n'y na ny.

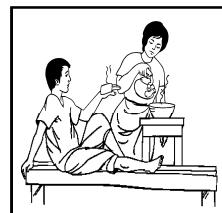
Herufi mpya: n'y

okunen'ya

okuhon'ya

okuhwen'ya

Tazama apostrophe (')
inaotofautisha sauti hizi na
hizo za kulia:

okunen'ya (kunyonyesha)
okuhon'ya (kutembeza)
okuhwen'ya (kuponya)

Tazama sauti ya ny ni
kawaida kwako na ni tofauti
na sauti hizo kushoto:

okukenya (kukimbia)
okumenya (kuishi)
okukunya (kufyeka, kukunja)

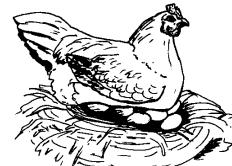
Chagua neno sahihi kati ya haya yafuatayo.

ny au n'y

kugusa   okukunya   au   okukun'ya

kutaga   okunya   au   okun'ya

kukimbia   okokenya   au   okuken'ya

8. Maneno yanayowakilisha mahali —Nomino

Katika lugha ya Kikabwa kuna maneno mafupi yanayowakilisha mahali, yaani ni **ku na mu**, ambayo hutangulia nomino.

Tazama kistari (-) kinachotenga maneno yanayowakilisha mahali. Kwa mfano:

Abhantu bharingi **mu-matoka**;
ematoka eringi **ku-njira**.

Unganisha kirai cha Kiswahili na tafsiri yake kwa kuchora mistari:

ndani ya sufuria	mu-nkuku
juu ya nyati	mu-kifurira
mjini	mu-shure
shuleni	mu-mugi
mlimani	ku-ngaji ya kabhiri
kwenye ngazi ya pili	ku-ng'era

Jaza nafasi zilizoachwa wazi hapo chini kwa kutumia maneno ya Kikabwa.

katika mzinga **mu-mutana**

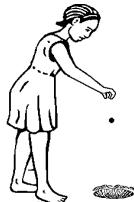
kwenye kisu **-kigeso**

mjini **-mugi**

9. Maneno yanayowakilisha mahali —Vitenzi

Pia kuna maneno madogo mengine yanayowakilisha mahali ambayo hufuatia vitenzi, yaani **ko, mo, yo, ho**.

Tazama kistari (-) kinachotenga maneno yanayowakilisha mahali. Kwa mfano:

Erituko rinu ndahamba-**mo** embusiro.

Unganisha kirai cha Kiswahili na tafsiri yake kwa kuchora mistari:

hajampata hapo	areeri-mo
wanachuma humo	atamunyooreri-ho
imeanguka humo	bhanikiri-ko
wanapita juu	egwiri-mo
amelala humo	bharaha-mo
wameanika juu	bharahita-ko

Jaza nafasi zilizoachwa wazi hapo chini kwa kutumia maneno ya Kikabwa.

panda juu	tira-_____
toa hapo	rusya-_____
wanaenda kule	bharagya-

10. Kitenzi shirikishi

Kitenzi shirikishi “ni” katika lugha yetu ni kaneno kadogo; sio rahisi kwa neno hili kujitegemea. Tazama kistari hicho (-) kinachofuata kitenzi shirikishi katika Kikabwa:

Wunu m-murimi. Huyu ni mkulima.

Gunu m-mutana. Huu ni mzinga.

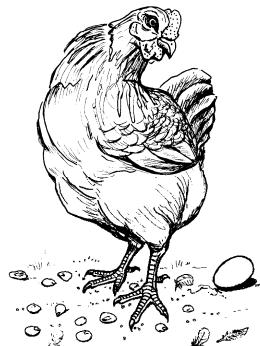
Rinu ni-riguha. Huu ni mfupa.

Ganu m-maguha. Hii ni mifupa.

Yinu ni-nkoko. Huyu ni kuku.

Ginu ni-ginkoko. Hawa ni kuku.

Runu n-dusara. Hili ni paa.

**Jaza nafasi zilizoachwa wazi hapo chini kwa kutumia
lugha yetu ya Kikabwa.**

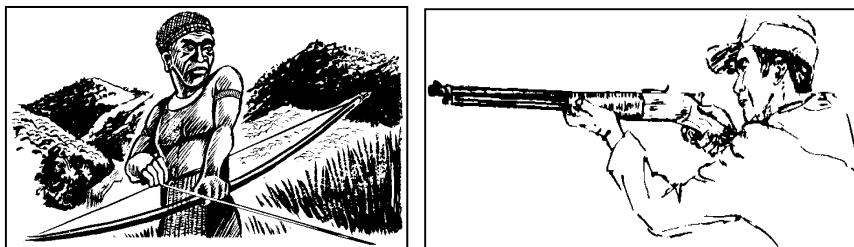
Uuwe m-musaani waani.

Irya ____-ntari yaani ehya.

Kinu ____-kigeso kyaho.

11. Hadithi ya Kikabwa

Erigano rya kinú Manga Yaarora mu-Riihe

Akare hayo, yaaringa-ho omuntu umwi. Omunto uyo, yaabhirikirwanga Manga. Orusiku rumwi, yaagya mu-riihe hamwi na abhasirikare abharikyaye mu-nkuku indi. Enkuu iyo yaabhirikirwanga ega, Ku-rirangi. Hanu bhaahika mu-nkuku muyo, bhakaamba okurwana erihe. Bhakarwana, bhakarwana, bhakarwana. Bhakahigwa kwa okubha bheeki bhaaringa na amata, emisimu, egimunga na amapanga, nawe abhasigu bhabho bheeki bhaaringa na embunde na amatimu.

Mbe bhoono, bhaaja okuhigwa, bhakatuna ekisaka bhakeekara-mo, naho bhaamure kinú bharaakore. Bhatareeseemya ego, embunde ekagamba ega, "Gunguruuu!" Hanu yaagamba, bhonsegó bhakarara hansi. Kumbe, abhasigu bhabho bhabharuji kya ego bhareeri. Kimwi abhasigu bhayo bhonse bhakagunya mu-bhisaka.

Mbe mura, niigo abhasirikare bha omukaruka uyo Manga bheemuka ego, tigana bhaasunyuntirwa amarisaasi kya embura. Bhonsegó bhakahwera hansi. Omukaruka uyo Manga omwene ego, ng'o yaatigara yeemiriri, wonse akarora kinu ni ki, ndeegwa amang'ana gakong'eri. Kimwi akagamba ega, "Tiga nigwisye hansi, niibhurubhunge mu-manyinga, nikorye muna ndasirwe nkwiri." Kimwi akagwa hansi, akeebhurubhunga

mu-manyinga omubhiri omugima na mu-bhusu bhonsego,
kimwi akaterema.

Mbe, abhasigu bhakaaja bhakahika harya. Hanu yaabheegwa, yaakeerya Waryubha ega, “Mbikira omoyo gwani okwamba, bhanu bhagye.” Kimwi gukahwa-mo. Mbe, abhasigu bharya bhaamutajataja. Hanu bhaamara, bhakagamba ega, bhanu tubhamariri, bhakagya.

Manga hanu yaatuumma-yo, yaamagamaga enu na enu, hanu yeegwa kirikiri, yaakurumuka okurwa hayo, kya eriiguge rirasirwe ku-roototi. Yaatiimura oruteeri okuhinda iika, kya enungu eragya okutuurya abhaana bhaaye. Hanu yaahika iika, akeehiimiriry ega, atakyagya mu-riihe kweki. Mbe, kiyo nkyo Manga yaarora mu-riihe.

Erigano ryani rihwereri hayo.

12. Methali za Kikabwa

Abhakuru bhaagamba ega...

- 1. Nyambisa obhurweri, ekiriro kirimubhuura.**
- 2. Kiringi embere kitakubhuna bhigoti.**
- 3. Nyamugya ng'ora, yeeta kinú kirakenya.**
- 4. Hanu yaniiri, nho erakamirwa.**
- 5. Eng'ombe enkangati ng'yo eranywa amanji amarabhu.**
- 6. Nyakimamaano yaarya amakeega.**
- 7. Nyamuhaana kake, atang'ana nyamurungusirya.**
- 8. Nyantagererwa yaatuura ekihuuri egembe.**
- 9. Bhuriibhwa eng'ombe, bhutang'ana bhuriibhwa eng'era.**

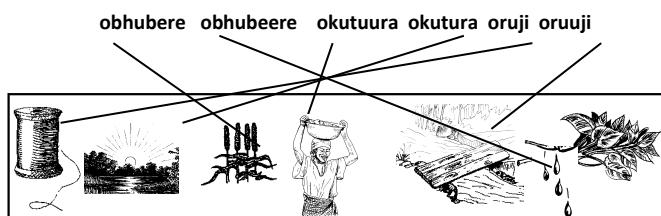

13. Majibu ya Masomo

Linganisha na rekebisha majibu yako na majibu sahihi yafuatayo.

Somo la 2   Somo la 3

obhusara
obhusu
kibhara
erirobha
omubhasu

Somo la 4

okutwi
omweri
eginkwi

Somo la 5

ekisyusu
okwitikya
okusya

Somo la 6

enkuku
endwi
egintukya

Somo la 7

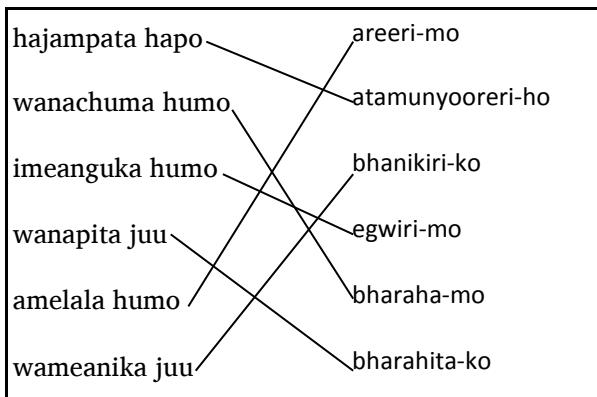
okukun'ya
okun'ya
okukenya

Somo la 8

ndani ya sufuria	mu-nkuku
juu ya nyati	mu-kifurira
mjini	mu-shure
shuleni	mu-mugi
mlimani	ku-ngaji ya kabhiri
kwenye ngazi ya pilii	ku-ng'era

mu-mutana
ku-kigeso
mu-mugi

Somo la 9

tira-**ko**
rusya-**ho**
bharagya-**yo**

Somo la 10

Uuwe **m**-musaani waani.
Irya **ni**-ntari yaani ehya.
Kinu **n**-kigeso kyaho.

Umefanyaje? Hongera kwa kusoma lugha yetu!

Kuhusu Huduma

Huduma ya Kutafsiri Biblia katika Lugha za Asili ilianza mwaka 2005 katika mkoa wa Mara. Huduma hii ilianza kwa ushirikiano uliofanywa kati ya viongozi wa makanisa na mashirika mbalimbali na **SIL International**. Huduma hii inashirikiana na huduma za Kikristo kama vile Chama Cha Biblia cha Tanzania na Life Ministry, pamoja na madhehebu zaidi ya 30 ya Kiprotestanti, Kipentekoste, Kiadventisti, na Kikatoliki.

Huduma hii inafikisha Neno la Mungu kwa makabila mbalimbali katika lugha zao za asili kwa imani ya kwamba Mungu anaongea lugha zote!

Serikali ya Tanzania inathamini lugha za asili. Sera ya Utamaduni inasema hivi:

Lugha za jamii ni hazina kuu ya historia, mila, desturi, teknolojia na utamaduni wetu kwa jumla. Aidha, lugha hizi ni msingi wa lugha yetu ya taifa, yaani Kiswahili. (3.2. Lugha za Jamii)

Huduma ya Kutafsiri Biblia inasaidia katika: kufanya utafiti wa isimu, kutafsiri maandiko mbalimbali pamoja na Biblia, kuanzisha na kuendeleza alfabeti na mifumo ya uandishi, kuanzisha mpango wa kusoma na kuandika, na kuhimiza matumizi ya Biblia.

Huduma ya Kutafsiri
BIBLIA KATIKA LUGHA ZA ASILI
Mara, Tanzania